

SOUPIS PODDANÝCH PODLE VÍRY Z ROKU 1651 - - MĚSTO PARDUBICE

Jana PODDANÁ

Ke studiu sociálních poměrů obyvatelstva po třicetileté válce nebývá k dispozici příliš široká pramenná základna. Pro město Pardubice není situace výrazně lepší. Ne že by se z tohoto období prameny nedochovaly, máme zde urbář panství z roku 1651, je zde berní rula z roku 1654, písemnosti cechovní, městské knihy, ale všechny tyto prameny vydávají svědectví o skupině obyvatelstva movitější, úspěšnější, zatímco městské a venkovské chudiny se dotýkají jen velmi omezeně. Více informací co do sociálního složení obyvatelstva mohou poskytnout pouze prameny, které byly pořízeny za jiným účelem než z důvodu evidence majetku či berní povinnosti. Jedním z těchto pramenů a zároveň jedním z nejvýznamnějších nejen u nás, ale i v celé Evropě je Soupis poddaných podle víry z roku 1651.¹

Soupis poddaných, nebo přesněji soupis obyvatel, je produktem rekatolizačního úsilí dosahujícího jednoho ze svých vrcholů po odchodu švédských vojsk z Čech na konci třicetileté války. Vlastním popudem k jeho vzniku byl patent českých královských místodržících s datem 16. 11. 1650, který však vyšel až 4. 2. 1651. V tomto patentu adresovaném krajským hejtmanům místodržící podotýkají, že sice již "mnohá nařízení k vyhledání osob nekatolických vyšla", avšak "taková poznamenání tak nepořádná a nejistá nacházíme", takže "ani počtu týchž bloudivých lidí, ani způsobu a povolání každého z nich, mnohem pak méněji, kterého obrácení naděje jest, nic gruntovního vyrozuměti se nemůže." Proto se poroučí, aby hejtmané krajští přiměli "všechny pány obyvatele, aby jeden každý z nich, na místě tu na statku nepřítomného, správce neb ouředník jeho v též příčině, dle příležitosti notule, všechny lidi poddané dle obojího pohlaví v jistotu a hodnověrnou specifikaci uvedli."

1) Soupis poddaných podle víry, SÚA Praha, SM R 109/45 Chrudimsko 23 F 1-13

Poměrná jednotnost soupisů byla docílena právě onou "příležitostí notulí", o které se patent zmiňuje. Podle předlohy (či formuláře pro vypracování soupisu) bylo třeba vyplnit tyto kolonky: jméno, postavení, povolání, věk a zda je katolického či jiného vyznání. Jistou zajímavostí jsou kolonky nazvané "naděje na zejskání" a "naděje žádná". Ty však nebyly v Pardubicích vůbec využity, neboť u všech evidovaných občanů bylo vyznačeno katolické vyznání a židé, případně ve městě žijící, zde nejsou evidováni vůbec. Sepisování se dalo pravděpodobně tím způsobem, že do vrchnostenské kanceláře byly povoláni rychtáři, nebo jiné důvěryhodné osoby, které žádané informace poskytovaly. Soupisy pak byly zaslány krajským hejtmanům, o čemž svědčí datum praesentata krajského úřadu. Tyto pak byly postupovány královským místodržícím do Prahy. Z jejich dalších osudů je pak známo, že spolu s ostatní registraturou místodržitelské kanceláře byly při pořádání "Staré manipulace" do ní vmanipulovány pod heslem "Religion", sign. R 109-45.² Přitom byly soupisy rozděleny podle krajů, tehdy existujících, přičemž vznikly občasná nesrovnalosti.

Budeme-li si podrobněji všimnout záznamů, které sem byly vneseny jakoby na okraj, dospějeme k řadě důležitých a zajímavých poznatků. Tak například zpracování údajů o sociálním postavení obyvatelstva a o povolání jednotlivých občanů nám přinese velice zajímavé informace o tom, jak si obyvatelstvo kterého města či vesnice stálo na počátku poválečné obnovy, zda docházelo k vyhraněnosti v řemesle, nebo jaký měla každá z vrstev obyvatelstva podíl na celkové populaci. Tyto údaje, uváděné do soupisu jsou víceméně věrohodné, neboť zde nebyly důvody, pro které by bylo třeba je falšovat.

Poněkud jiná nastává situace při pohledu na věk obyvatel. neboť zde je zřejmá tendence zaokrouhlovat věk po pěti a zvláště po deseti letech, a to zejména v rozmezí 30 - 50 let.

Další zajímavé poznatky nám přinese pohled do jednotlivých domů. Vysunutí jména "hospodáře" před ostatními nájemníky nám umožní přesně stanovit počet osob žijících v jednom domě.

Pokud se mi dostává informací, Soupisem poddaných se v souvislosti s naší pardubickou oblastí zabývali Eduard Maur³ v rámci pardubického panství a především je tu velice podrobná práce Františka Šebka nazvaná "Pardubice roku 1651."⁴ Autor se zde kromě základní otázky týkající se počtu obyvatel ve městě v roce 1651 velmi podrobně zabývá hustotou osídlení města a věkovou strukturou - věkovými rozdíly mezi manželskými páry, podílem ženatých mužů a vdaných žen na jednotlivé věkové skupiny a pod. O této problematice je zbytečné se znovu rozepisovat a tento příspěvek proto bude více orientován - kromě základních otázek - spíše na sociální oblast.

- 2) Týž
- 3) E.Maur, Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1972 3 str. 31
- 4) E.Šebek, Pardubice roku 1651, Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea 1/85, Pardubice 1985

Předpokládaný počet obyvatel

Přestože má Soupis poddaných uváděním celé rodiny přednost před jinými prameny, pro celkovou statistiku je přece nutné ho uměle doplnit.

V elaborátu sepsaném pro kraj chrudimský⁵, město Pardubice se uvádí, že na "zámku JMC pardubském se nachází a v náboženství katolickém zůstává 66 osob" a "suma sumárum v témž městě Pardubicích, jak usedlých, tak také obyvatelův se vynachází jak mladých také i starých v sumě jedné 806. Dohromady to tedy činí 872 osoby. Ve skutečnosti však soupis uvádí pouze 870 osob. Rozdíl snad může být zaviněn buď vynecháním 2 lidí, nebo počtářskou chybou písaře.

Jak již bylo řečeno, soupis má jeden - pro statistické účely - závažný nedostatek. Chybí zde především děti v tzv. předzpvovědním věku. Jeho hranice nebyla jednotně vyznačena, ale na komorních panstvích se jednalo o věkové rozmezí 10 až 12 let.⁶ V případě našeho soupisu počet zaznamenaných dětí mezi deseti a dvanácti léty není již tak ojedinělý jako počet dětí mladších deseti let, a tudíž se dá předpokládat, že jsou zde děti podchyceny již od deseti let.

Při pokusu zjistit počet neevidovaných dětí, bych se chtěla vyhnout použití vzorce pro vypočetí fertility, už proto, že se pohybujeme v protostatickém a navíc ještě poválečném období. Pro tento účel jsem se pokusila využít matriky, kterou máme k dispozici. Jedná se o matriku narozených⁷ zavedenou v roce 1633 pardubickým děkanem Wilhelmem zum Ackerem.⁸ Zpočátku bylo vedení zápisů víceméně nepřehledné, protože ne vždy bylo jasně označeno, ve které z přířazených vesnic se dítě narodilo, ale od roku 1644 se způsob evidence změnil⁹ a na základě zmíněné matriky bylo možno sestavit následující tabulku.

Tabulka č.1 - Počet narozených dětí v Pardubicích

rok	1644	1645	1646	1647	1648	1649	1650	1651
počet	50	43	26	32	32'	44	27	46

- celkem 300 dětí, prům. za rok 37,5

Po vynásobení zjištěného průměru deseti léty (od roku 1642 se rodily děti, které v roce 1651 dosáhly devíti let) dostaneme předpokládaný počet živě narozených dětí 375. Obtížněji lze však již stanovit počet, kolik z těchto dětí se skutečně dožilo devíti let. Zde nezbývá, než použít určitého vzoru. Výpočty pro Hessensko v 17. století uvádí, že 25 % dětí umírá do roka a dalších 25 % do dvaceti let.¹⁰ Podle tohoto

- 5) Viz pozn. č. 1
- 6) J.Sakař, Dějiny Pardubic nad Labem, Pardubice 1926, díl III, část 1, str. 22
- 7) SOA Zámorsk, Sběrka matrik, kniha ř. 1470
- 8) Viz pozn. 6, díl III, část 1, úvod II
- 9) Děti narozené ve městě důsledně označovány "civitas"
- 10) A.E.Imhof, Reife des Lebens, München 1989

výpočtu se dá předpokládat, že do deseti let zemře asi 37 % dětí, což by znamenalo, že v našem případě můžeme počítat asi s 236 dětmi do deseti let.¹¹

Dále zde chybí židovské rodiny. Jejich počet si troufám odvodit s jistými rozpaky. Podle Josefa Sakaře bylo na základě vizitace činěné zemskou vizitační komisí v roce 1653 v Pardubicích zastihnuto celkem 68 židů.¹² Naproti tomu hovoří údaje Antonína Rezka¹³ o značně nižším počtu, a to o 45 židech na venkově na panství císařských. Přikloníme-li se k tomuto počtu, budeme muset být ve svých odhadech značně střízlivější. Zapojíme-li do těchto úvah navíc urbáře z roku 1617 a 1651, a dále berní rulu, dospějeme k třem až čtyřem zapsaným rodinám, což by s jistým rizikem odhadu mohlo činit asi 30 osob.

V soupise nejsou rovněž zachyceni osoby duchovní. Vezmeme-li v úvahu, že v děkanském chrámu sloužili přinejmenším děkan a kaplan a v klášteře minoritů pobývalo v roce 1532 alespoň 5 mnichů¹⁴ a v roce 1786 z něj vyšlo 8 mnichů a 4 bratři¹⁵ a započítáme-li 5 - 6 mnichů v klášteře minoritů s připočtením nutného personálu, mohlo by se jednat asi o 15 osob. K přesnějšímu stanovení počtu duchovních osob, tak jako i židovských rodin ve městě, by jistě napomohlo hlubší probádání příslušných pramenů. Po sečtení všech výsledků dojdeme k sumě 1153 osob. Tento výsledek nemůže být samozřejmě zcela přesný, už proto, že některé použité údaje musely být odvozeny, dá se však předpokládat, že se v rámci možností co nejvíce přiblížil skutečnosti. Tento závěr si neodporuje ani s výsledkem PhDr. Františka Šebka, který ve své, již výše citované práci, stanovil počet osob v Pardubicích v roce 1651 "nejvýše na 1200 osob, jistě ne více než 1 250", přičemž použil jinou metodu zpracování.¹⁶

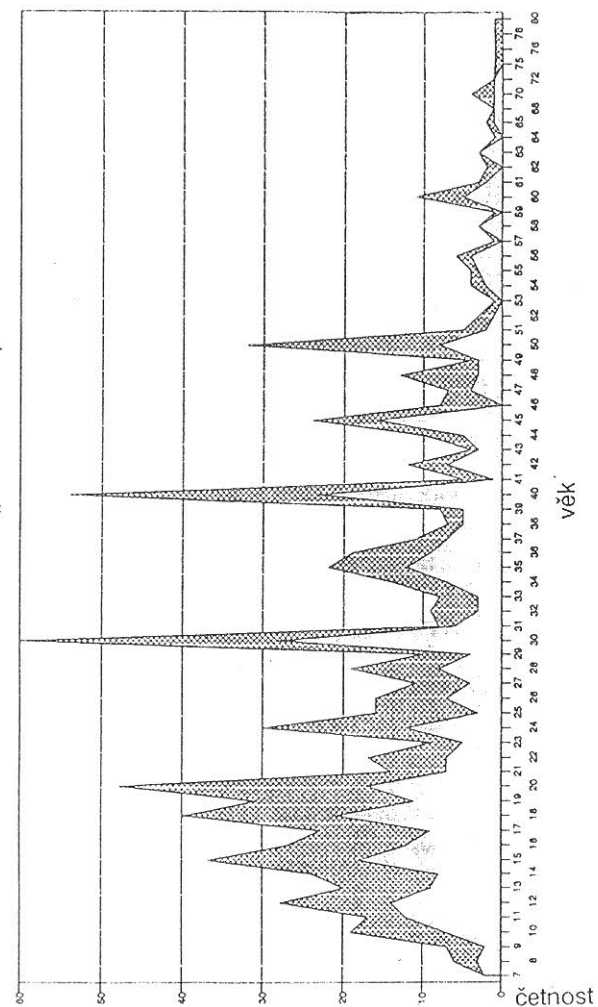
Pro názornou orientaci v celkové struktuře obyvatelstva (od deseti let) je zde graf č. 1 a tabulka č. 2. Podrobnější vysvětlivky k tabulce budou obsaženy v dalším textu. Co se týče podílu mužů a žen na celkové populaci, mužů je 388, žen 482, tedy o 94 více. Procentuálně vyjádřeno, podíl žen činí 56 %, podíl mužů 44%, přičemž ženská převaha je nejvýraznější od 16 do 30 let.

- 11) Viz pozn. 3, str. 29, při srovnání dosaženého počtu 236 dětí do deseti let je z našich historiků nejbližší Otto Placht, který počítá na děti do deseti let 28 % obyvatelstva, což by v tomto případě činilo 244 dětí
- 12) Viz pozn. 6, díl III, část 1, str. 118
- 13) Δ. Rezek, Dějiny Čech a Moravy I, Praha 1892, s. 449
- 14) Viz pozn. 6, díl III, část 1, str. 90
- 15) Viz pozn. 6, díl III, část 1, str. 96
- 16) Viz pozn. 4

Graf č. 1

Rozložení obyvatelstva Pardubic

v roce 1651 (podle věku)



Rozložení obyvatelstva Pardubic

Tabulka č. 5

dvo	pr.od.ž.	pr.od.m.	čel.ž.	čel.m.	podr.ž.	podr.m.	obyv.ž.	obyv.m.	měs.ž.	měs.m.	vrch.ž.	vrch.m.	všichni
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	0	1	3	0	4	2	2	2	10	6	1	2	34
15	0	11	23	10	9	5	5	8	29	23	0	4	126
20	0	23	53	24	8	4	9	8	27	10	2	1	169
25	0	9	18	11	8	2	6	3	18	5	2	4	86
30	0	7	13	6	26	13	7	11	19	14	0	0	116
35	0	1	2	1	11	4	7	4	10	21	0	0	61
40	0	1	1	3	22	21	8	7	18	16	1	1	99
45	0	1	2	0	6	7	5	5	9	18	1	1	55
50	0	0	4	0	16	4	7	3	20	10	0	0	64
55	0	0	0	3	0	0	2	2	4	5	0	1	17
60	0	0	0	1	5	4	3	2	2	5	0	0	22
65	0	0	0	0	3	1	1	1	2	4	0	0	11
70	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	0	0	5
75	0	0	0	0	1	0	0	1	2	0	0	0	2
80	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	3
85	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
nad	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	54	119	56	124	69	62	58	170	132	7	14	870

Rozbor věku obyvatelstva

Jak již bylo předesláno, hlavní důvod soupisu dnes ustupuje do pozadí, neboť zde byly údaje o náboženství vědomě zkreslovány. Zároveň se však nemůžeme plně spolehnout ani na údaje o věku a při pohledu na grafické znázornění se v tomto názoru utvrdíme. Je všeobecně známou skutečností, že v této době bylo běžné zaokrouhlovat věk na deset, popřípadě na pět let. Tato skutečnost je charakteristická zejména pro věk 20 - 50 let. Vyjimku v našem případě činí snad jen 25. rok, kde je těžiště přesunuto na 24 let. Jisté je, že v případě věku není nepřesnost zaviněna záměrným zkreslováním, nýbrž tím, že údaje o věku nebyly považovány za příliš důležité, o čemž svědčí nakonec i vedení, či spíše nevedení matrik. Také si musíme uvědomit, že velká část obyvatelstva přesné datum svého narození ani neznala. Přestože od roku 1655 je vedena matrika zemědělců¹⁷ a objevuje se v ní řada totožných jmen se jmény uvedenými v soupise včetně nejvýznamnějších, jako Rozina z Freidenberku a Pavel Wolf z Kriegsfildu, pouze v sedmi případech je možno porovnat věk uvedený v soupise z roku 1651 po připočtení uplynulé doby s datem uvedeným v úmrtní matrice. Výsledek je takový, že ani v jednom případě věk nesouhlasí, a až na dvě vyjimky (které jsou však zároveň nejbližší skutečnosti) je věk při úmrtí vyšší, než by se dalo předpokládat. I zde se tedy patrně potvrzuje tendence zaokrouhlovat věk u starých lidí směrem nahoru.

Sociální struktura obyvatelstva

Z právního hlediska se městské obyvatelstvo dělilo na plnoprávné měšťany a na obyvatele s omezenými právy, a kromě toho na další méně početné skupiny.

V našem případě jsou v soupise zastoupeni vrchnostenská úředníci a jejich rodiny, měšťané, měšťaninové a sousedé, kteří jsou ve městě zakoupeni a tvoří v něm "horní" společenskou vrstvu. Přitom jsou samozřejmě mezi měšťany velké rozdíly, zejména v jejich majetkové situaci a tím i v jejich postavení ve městě.

Další skupinou jsou obyvatele. Bývají nájemníky obecních či panských objektů, mají ve většině případů své řemeslo, rodinu, někdy i čeleď a od měšťanů se navenek liší jen tím, že nemají vlastní bydlení.

Dále soupis uvádí podruhy a podruhyně. Většinou jsou to buď starší lidé, často zdá se, osamoceni a v řadě případů evidentně vyšli ze sousedů, nebo to jsou osamocené ženy s dětmi. Na rozdíl od ostatních pojmů, kdy označení měšťan, čeleď či tovaryš je celkem jednoznačné, má slovo podruh široký obsah. Pod jeho označením se skrývala celá škála sociálních typů. Od usedlého hospodáře se lišil tím, že neměl vlastní dům. Někteří se živili řemeslem, většina námezdní prací. Na rozdíl od čeledí a tovaryšů však neuzavírali dlouhodobý pracovní poměr, který by je řadil mezi členy zaměstnavatelské domácnosti.

Poslední jasně definovanou skupinou obyvatelstva jsou tovaryši, čeleď učedníci, prodavači, chůvy, čili vrstva toho obyvatelstva, který je v "trvalém pracovním poměru" a zároveň tvoří součást hospodářovy domácnosti.

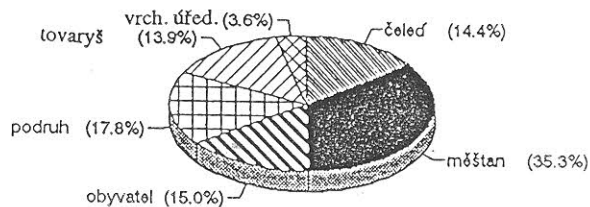
17) SOA Zámorsk, Sběrka matrik, kniha č. 1491, F I

Na základě soupisu obyvatel však nebylo možno některé osoby sociálně zařadit, a proto byla uměle vytvořena skupina pracovních nazvaná "nájemníci" a to z lidí, o jejichž sociálním postavení není v soupise žádná zmínka, víme jen, že žili v podruží.

Takto by se tedy daly charakterizovat nejvýznačnější a nejvíce zastoupené skupiny obyvательства, které si nyní prostřednictvím několika grafů více přiblížíme. Je však třeba předeslat, že pro žádané počítačové zpracování musela být ujasněna sociální příslušnost každého člověka v soupise zaznamenaného (z této příslušnosti musíme vytvořit sociální skupiny, kterých může být (opět pro účely počítačové práce) maximálně šest). Vzhledem k tomu, že v pardubickém elaborátu je každý "přednosta" domu předsunut před ostatní a je u něho uvedeno "jakého postavení se nachází", stačí k němu připojit i jeho rodinu. Přitom první skupina rodin vrchnostenských úředníků a druhá skupina měšťanských rodin byly ponechány v "sólovém" postavení, do třetí skupiny byly zařazeny jednak rodiny v soupise uváděných obyvatelů a dále osob bez označení určité příslušnosti, nazvaných nájemníky.¹⁸ Čtvrtá skupiny patří podružské vrstvě obyvatel, pátá ženské i mužské čeledi, několika kuchařkám a chůvám a poslední šestá skupina byla určena tovaryšům, učedníkům a prodavačům. Tato skupina nebyla vůbec využita v ženské složce obyvательства.

Nejdříve se zaměříme na sociální rozvrstvení mužské části obyvательства viz následující tabulka. Z celkového počtu 388 mužů jich 14 patří do rodin vrchnostenských úředníků, 137 do skupiny měšťanů, sousedů a měšťanů, 58 mužů a chlapců je v postavení obyvatelů, nájemníků, či synů z těchto rodin, 69 mužských obyvatel náleží mezi podruhy, ve městě sloužilo 56 čeledínů, pacholků a pacholat a nakonec tu je 54 členná skupina tovaryšů, učedníků a prodavačů.

Graf č. 3 s tabulkou
Muži - rozložení podle sociálního postavení

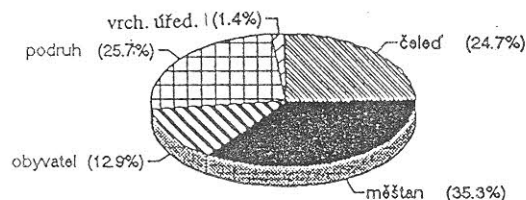


18) Pracovní označení skupiny osob a jejich rodinných příslušníků bez jasné sociální příslušnosti

Skupina	Počet lidí	Podíl v %	
		Muži	z celku
vrch. úřed.	14	3,6	1,6
měšťan	137	35,3	15,7
obyvatel	58	15,0	6,7
podruh	69	17,8	7,9
čeleď	56	14,4	6,4
tovaryš	54	13,9	6,2
celkem	388	100,0	44,5

Stejně členění jsem provedla i mezi ženami, s tím rozdílem, že sociálních skupin je pouze pět (mezi tovaryši, učedníky a prodavači žádná žena není). Výsledek je zřejmý z tabulky a grafu.

Graf č. 4 s tabulkou
Ženy - podle sociálního postavení

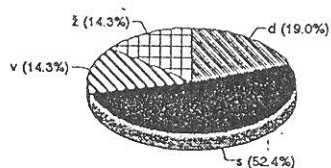


Skupina	Počet lidí	Podíl v %	
		ženy	z celku
vrch. úřed.	7	1,4	0,8
měšťan	170	35,3	19,6
obyvatel	62	12,9	7,1
podruh	124	25,7	14,3
čeleď	119	24,7	13,7
celkem	482	100,0	55,5

Ještě podrobněji se s jednotlivými sociálními skupinami seznámíme v několika následujících pohledech. Další grafická znázornění totiž představují podíl dětí (samozřejmě pouze uvedených v soupise), svobodných, ženatých, vdaných a podle všech předpokladů ovdovělých osob.

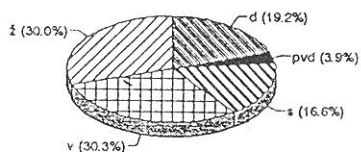
Grafy č. 5 a č. 6 s tabulkami

Rodiny vrchnostenských úředníků - rozložení podle stavu (muži, ženy, děti)



Skupina	Počet lidí	Podíl v %	
		Vrchnost	z celku
děti	4	19,0	0,5
svobodní	11	52,4	1,3
vdané	3	14,3	0,3
ženatí	3	14,3	0,3
celkem	21	100,0	2,4

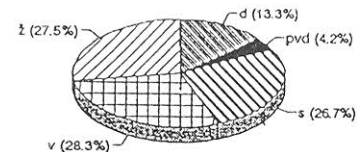
Měšťané - rozložení podle stavu (muži, ženy, děti)



Skupina	Počet lidí	Podíl v %	
		Měšťané	z celku
děti	59	19,2	6,8
svobodní	51	16,6	5,9
vdané	93	30,3	10,7
ženatí	92	30,0	10,6
předp. ovdovělí	12	3,9	1,4
celkem	307	100%	35,4

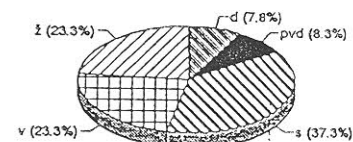
Grafy č. 7 a č. 8 s tabulkami

Obyvatelé - rozložení podle stavu (muži, ženy, děti)



Skupina	Počet lidí	Podíl v %	
		Obyvatelá	z celku
děti	16	13,3	1,8
svobodní	32	26,7	3,7
vdané	34	28,3	3,9
ženatí	33	27,5	3,8
předp. ovdovělí	5	4,2	0,6
celkem	120	100	13,8

Podruzi - rozložení podle stavu (muži, ženy, děti)



Skupina	Počet lidí	Podíl v %	
		Podruzi	z celku
děti	15	7,8	1,7
svobodní	72	37,3	8,3
vdané	45	23,3	5,2
ženatí	45	23,3	5,2
předp. ovdovělí	16	8,3	1,8
celkem	193	100	22,2

Poslední přehled nás seznámí s četností jednotlivých profesí s přihlédnutím k počtu tovaryšů a učedníků, tak jak se v jednotlivých řemeslech vyskytovali.

Tabulka č. 3

řemeslo	počet osob	z toho	
		žen	uředníku
řezník	21	1	5
pekař	14	0	3
krejčí	13	0	5
mlynář	13	0	6
tkadlec	10	0	3
švec	9	0	2
kovář	8	0	1
bednář	4	0	1
zámečník	4	0	1
truhlář	3	1	1
uzdař	3	0	0
kolář	2	1	0
kotlář	2	0	1
mydlář	2	0	0
sladovník	2	0	1
sládek	2	0	0
profese			
písař	9	0	0
posel	4	0	0
šiftař	3	0	1
hlášený	2	0	0

Dále se v individuálním zastoupení objevují tato řemesla a profese : branej, důchodní, důchodní obecní, felčar, fišmajstr, forman, haltýřník, handlíř, hejtman, holomek, kantor, kloboučník, kožešník, krupař, lazebník, mládek, pastýř, perníkář, pivovarník, podstarší, pojezdny, starší pojezdny, polesný, punčochář, purkrabí, písařík, příkrývač, rybář, sedlář, servus, sklenář, šenkýř, tesař, varhaník a vrátný. Jistě není třeba dodávat, že tito lidé neměli ani tovaryše, a ani učedníka. Pro úplnost je třeba dodat, že při pekařské živnosti navíc působilo 8 prodavačů.

Untertanenverzeichnis nach dem Glauben aus dem Jahre 1651 - - die Stadt Pardubitz (Zusammenfassung)

Das untertanenverzeichnis nach dem Glauben aus dem Jahre 1651 oder genauer ein Einwohnerverzeichnis ist ein Produkt der Rekatholizismusbeschreibung, die einen von deren Gipfelpunkten nach dem Abmarsch der schwedischen Truppen erreichte. Nach einheitlichen Vorlage wurden von Zählungskommissaren folgende Angaben ausgefüllt: Name, Beruf, Stellung, Alter, Bekenntnis und Aufsicht auf Gewinnung auf die katholische Seite. Obwohl dieses Verzeichnis für die statistischen Zwecke voll ausreichend nicht ist; denn es die Kinder des Sgn. Vorbechtalters, Juden und Geistlichen nicht enthält, bietet es sihr wertvolle Unterlage für Studium der Sozialverhältnisse im gegebenen Bereiche nicht lange nach dem Dreissigjährigen Krieg.